

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

“โครงการพัฒนาแนวทางการสนับสนุนหมอพื้นบ้านในการปลูกสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้านเพื่อการบำบัดรักษาผู้ป่วยในชุมชน” ดำเนินการโดย สมาคมเครือข่ายการแพทย์พื้นบ้านและสุขภาพวิถีไท ตั้งแต่วันที่ 24 กันยายน 2563 ถึง 23 กันยายน 2564 และได้ขอขยายเวลาการดำเนินงานออกไปจนถึงวันที่ 23 มีนาคม 2565 โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ตามสัญญาโครงการที่ กทท.39/2563

โครงการนี้เป็นการศึกษาและจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อสนับสนุน**มาตรา 64 ของพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542** ว่าด้วย “การสนับสนุนให้เอกชนมีส่วนร่วมในการคุ้มครอง ส่งเสริมและพัฒนาสมุนไพร เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินที่เป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพร หรือที่ดินที่จะใช้ปลูกสมุนไพร มีสิทธินำที่ดินนั้นไปขอขึ้นทะเบียนต่อนายทะเบียนเพื่อขอรับความช่วยเหลือหรือขอรับการสนับสนุนตามพระราชบัญญัตินี้”

มาตรา 64 เพิ่งมีผลในทางปฏิบัติในปีพ.ศ. 2562 เมื่อมีการออก **ระเบียบกระทรวงสาธารณสุข** ว่าด้วย “การให้ความช่วยเหลือหรือการสนับสนุนแก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินที่ได้ขึ้นทะเบียนที่ดิน ซึ่งเป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพรหรือที่ดินที่จะใช้ปลูกสมุนไพร” ในวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2562 และมีการออก**ประกาศคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย** เรื่อง “กำหนดชนิดของสมุนไพรที่จะให้การช่วยเหลือหรือได้รับการสนับสนุน พ.ศ. 2562” ในวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2563 ซึ่งมีการประกาศสมุนไพรเพียง 9 ชนิด ในการสนับสนุนให้เอกชนปลูก

โครงการพัฒนาแนวทางการสนับสนุนหมอพื้นบ้านในการปลูกสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้านเพื่อการบำบัดรักษาผู้ป่วยในชุมชน จึงเป็นการศึกษารูปแบบและแนวทางการสนับสนุนหมอพื้นบ้านในการปลูกสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้าน เพื่อใช้ในการรักษาโรคและอาการป่วยที่พบบ่อยในชุมชน เป็นการสนับสนุนให้หมอพื้นบ้านปลูกสมุนไพรในที่ดินของตนเอง และได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนจากกองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ตามมาตรา 64

โครงการฯ ได้ทำการศึกษานำร่องในพื้นที่ 5 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย แพร่ อุดรธานี บุรีรัมย์ และพัทลุง โดยทำงานร่วมกับเครือข่ายหมอพื้นบ้านที่เข้มแข็งในจังหวัด และมีภาคีต่างๆ เข้าร่วมทั้งภาครัฐ และภาคประชาชน โดยใช้ **กระบวนการแบบมีส่วนร่วมและการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์** ผ่านกระบวนการที่เรียกว่า **ระบบ**

บันทึกข้อมูลสุขภาพของชุมชน (Health documentation) เพื่อหาหลักฐานเชิงประจักษ์ว่า ชุมชน/ท้องถิ่นมีโรคและอาการเจ็บป่วยอะไรที่หมอฟันบ้านพบและรักษาบ่อย มีตำรับยาอะไรที่หมอฟันบ้านเห็นชอบร่วมกันให้ใช้เป็นตำรับยาของชุมชน ตำรับยาประกอบด้วยสมุนไพรชนิดใดบ้าง และมีสมุนไพรที่ต้องใช้ทั้งหมดกี่รายการ ได้จากที่ไหน ใช้ปริมาณเท่าไรต่อปี มีการปลูกมากน้อยเท่าไร และควรส่งเสริมให้มีการปลูกสมุนไพรชนิดไหน ปริมาณเท่าไร เพื่อใช้รักษาผู้ป่วยในชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า

หมอฟันบ้านของแต่ละจังหวัดมีจำนวนมากกว่าที่มีการขึ้นทะเบียนโดยสาธารณสุขจังหวัด และยังคงมีบทบาทในการบำบัดรักษาโรคและความเจ็บป่วยให้กับประชาชนในชุมชน¹ จากข้อมูลของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดและเครือข่าย (ปี 2564) เชียงรายมีหมอฟันบ้าน 935 คน ได้รับการรับรอง 149 คน แพร่มีหมอฟันบ้าน 870 คน ได้รับการรับรอง 2 คน (เสียชีวิตแล้ว 1 คน) อุตรดิตถ์มีหมอฟันบ้าน 1,040 คน ที่ได้รับการขึ้นทะเบียน 477 คน บุรีรัมย์มีหมอฟันบ้าน 1,086 คน ได้รับการรับรอง 12 คน พัทลุงมีหมอฟันบ้าน 166 คน ได้รับการรับรอง 9 คน

โรคและอาการเจ็บป่วยที่ตัวแทนหมอฟันบ้าน 5 จังหวัด (เชียงราย แพร่ อุตรดิตถ์ บุรีรัมย์ และพัทลุง) พบมากที่สุดมี 30 โรค/อาการ โดยโรคที่พบร่วมกันทุกจังหวัดมี 4 โรค/อาการ ได้แก่ (1) อาการ ปวดเมื่อย ปวดขา ปวดเส้น (2) นิว่ ชัดปัสสาวะ (3) ริดสีดวงทวาร (มะโหกกันบูด) (4) หลึงหลังคลอด ผิดเดือน

ตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านของหมอฟันบ้านแต่ละจังหวัด จะไม่ค่อยซ้ำหรือเหมือนกัน แม้จะมีการใช้สมุนไพรที่คล้ายกัน แต่ละตำรับก็จะใช้สมุนไพรไม่เหมือนกัน จำนวนตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านของทั้ง 5 จังหวัดมี 342 ตำรับ เชียงรายมี 44 ตำรับ แพร่มี 54 ตำรับ อุตรดิตถ์มี 93 ตำรับ บุรีรัมย์มี 81 ตำรับ และพัทลุงมี 70 ตำรับ พบมีการซ้ำกับตำรับยาแพทย์แผนไทยเพียง 5 ตำรับ เท่านั้น จาก 342 ตำรับ

สมุนไพรในตำรับยาที่หมอฟันบ้านใช้รักษาโรค/อาการที่พบบ่อยมีจำนวน ดังนี้ เชียงรายมี 164 ชนิด แพร่มี 162 ชนิด อุตรดิตถ์มี 230 ชนิด บุรีรัมย์มี 163 ชนิด และพัทลุงมี 161 ชนิด โดยมีผู้เชี่ยวชาญด้านพฤกษศาสตร์ทำงานร่วมกับหมอฟันบ้านในการจำแนก ระบุ ชนิดของสมุนไพร และจัดทำชื่อพื้นบ้าน ชื่อท้องถิ่น ชื่อสามัญ และชื่อทางวิทยาศาสตร์ โดยจัดทำทะเบียนรายชื่อของสมุนไพรในตำรับยาพื้นบ้านของแต่ละจังหวัด

¹ ข้อมูลของกองคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย มีจำนวนหมอฟันบ้าน 4,459 คน ครอบคลุม 55 จังหวัด

การปลูกสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้าน พบว่า ส่วนใหญ่ของหมอพื้นบ้านทุกจังหวัด มีการปลูกสมุนไพรในที่ดินของตนเอง ขนาดตั้งแต่ 100 ตารางวา จนถึง 1 ไร่ บางรายปลูกในที่ดินขนาด 10 ไร่ จำนวนสมุนไพรที่ปลูกเฉลี่ย 10-20 ชนิด บางรายปลูกมาก 50 ชนิดจนถึง 200 ชนิด

สมุนไพรที่หมอพื้นบ้านต้องการให้มีการส่งเสริมการปลูกในที่ดินของหมอพื้นบ้าน มีจำนวนดังนี้ เชียงราย 43 ชนิด แพร่ 56 ชนิด อุตรดิตถ์ 33 ชนิด บุรีรัมย์ 45 ชนิด และพัทลุง 32 ชนิด ซึ่งเป็นสมุนไพรตามตำรับยาที่ใช้บ่อย และมีการปลูกจำนวนน้อย หรือแหล่งธรรมชาติมีน้อย หายาก ไม่พอต่อการนำมาปรุงยา

เมื่อได้ข้อมูลต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น จึงจัดเวทีรับฟังความเห็นและข้อเสนอแนะจากตัวแทนหมอพื้นบ้าน ผู้ประสานงาน ของแต่ละจังหวัดและผู้แทนจากเครือข่ายตง ๆ ที่สนใจ เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย “รูปแบบและแนวทางการสนับสนุนหมอพื้นบ้านให้มีส่วนร่วมในการคุ้มครอง ส่งเสริมและพัฒนาสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้าน” ตามมาตรา 64 พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542 ดังนี้

1. ส่งเสริม**ขอบเขตและบทบาทของหมอพื้นบ้าน**ในการดูแลสุขภาพ บำบัดรักษาโรคและความเจ็บป่วยให้กับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองด้านสุขภาพได้ นอกจากนี้หมอพื้นบ้านยังมีการใช้สมุนไพรที่มีในชุมชน นำมาปรุงเป็นยาพื้นบ้านในการรักษาโรคและอาการเจ็บป่วยให้กับคนในชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างความมั่นคงของระบบยาและการอนุรักษ์สมุนไพรของประเทศ
2. ส่งเสริมหมอพื้นบ้านให้มีส่วนร่วมในการคุ้มครองและปลูกสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้านเป็น**วิถีทางที่สำคัญและทำให้เกิดสัมฤทธิ์ผล** ในการส่งเสริมให้เอกชนมีส่วนร่วมในการคุ้มครอง ส่งเสริมและพัฒนาสมุนไพร ตามมาตรา 64 ของ พ.ร.บ.คุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2542
3. วิธีการสนับสนุนการส่งเสริมหมอพื้นบ้านให้มีส่วนร่วมในการคุ้มครอง ส่งเสริม และปลูกสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้าน ตาม “**ระเบียบกระทรวงสาธารณสุขว่าด้วย การให้ความช่วยเหลือหรือการสนับสนุนแก่เจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดินที่ได้ขึ้นทะเบียนที่ดิน ซึ่งเป็นถิ่นกำเนิดของสมุนไพรหรือที่ดินที่จะใช้ปลูกสมุนไพร พ.ศ. 2562**” มี 16 วิธีการ² ซึ่งวิธีการต่างๆ เหล่านี้ ควรเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยกับเครือข่ายหมอพื้นบ้านในแต่ละชุมชน/จังหวัด

4. การอนุรักษ์และคุ้มครองสมุนไพรที่มีการใช้ประโยชน์ในชุมชนและที่มีศักยภาพในการพัฒนาต่อยอด ต้องให้ความสำคัญกับวิธีการต่างๆ ตามระเบียบกระทรวงสาธารณสุข โดยเฉพาะ

(4.1) การอนุรักษ์สมุนไพรและการใช้ประโยชน์สมุนไพรอย่างยั่งยืน

ซึ่งควรเป็นเป้าหมายหลักในการส่งเสริมหมอพื้นบ้านปลูกสมุนไพรในที่ดินตนเอง เพื่อการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

(4.2) การจัดทำฐานข้อมูลเพื่อการบริหารจัดการ (Big Data) ซึ่งประกอบด้วย

(4.2.1) ข้อมูลหมอพื้นบ้านในชุมชน ประกอบด้วย ข้อมูลส่วนบุคคล (ชื่อ สกุล ที่อยู่ เบอร์โทรศัพท์ ฯ) ความเชี่ยวชาญ ตำรับยา ทำเนียบสมุนไพรในตำรับ พื้นที่ปลูกสมุนไพร

(4.2.2) ข้อมูลทะเบียนสมุนไพรที่ต้องส่งเสริมให้ปลูกในที่ดินหมอพื้นบ้าน พื้นที่ปลูกพืชสมุนไพรรวมในระดับจังหวัด และจัดทำแผนที่ความเหมาะสมของที่ดินสำหรับ

ปลูกพืชสมุนไพรที่มีศักยภาพสูงในเชิงพาณิชย์ เชิงพาณิชย์ในที่นี้หมายถึง เศรษฐกิจพอเพียง ที่ชุมชนพึ่งตนเอง ด้วยสมุนไพรในท้องถิ่น และเกิดความมั่นคงด้านยาสมุนไพรของชุมชนและประเทศ

(4.2.3) ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์พันธุ์พืชสมุนไพรและการปลูกทดแทนพืชสมุนไพรโดยส่งเสริมเครือข่ายชุมชน ต้องสนับสนุนและสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายของหมอพื้นบ้านในชุมชน/จังหวัด ในการจัดการความรู้ สืบทอดความรู้ การทำทะเบียนตำรับยาสมุนไพรพื้นบ้านของแต่ละจังหวัด การทำทะเบียนสมุนไพรตามตำรับยา การทำทะเบียนสมุนไพรที่ควรส่งเสริมให้มีการปลูกเพื่อใช้รักษาโรคและอาการที่พบบ่อย การสร้างเครือข่ายหมอพื้นบ้านของแต่ละจังหวัด

(4.2.4) การสนับสนุนเงินให้เปล่า เพื่อลงทุนในการผลิต การเก็บรักษา หรือจำหน่ายผลิตผลสมุนไพร ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดในระเบียบคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ว่าด้วยการบริหาร การจัดหาผลประโยชน์ และการใช้จ่ายเงินกองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ซึ่งการสนับสนุนเงินให้เปล่านี้นี้ ต้องเป็นไปเพื่อการสนับสนุนเป้าหมายหลักเพื่ออนุรักษ์สมุนไพรและการใช้ประโยชน์สมุนไพรอย่างยั่งยืน เป็นไปตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และความมั่นคงด้านยาสมุนไพรของประเทศ โดยเป็นกระบวนการสนับสนุนและสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายของหมอพื้นบ้านในชุมชน/จังหวัด

5. กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยต้องสนับสนุนหมอพื้นบ้านในการปลูกสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้านเพื่อการบำบัดรักษาผู้ป่วยในชุมชนอย่างต่อเนื่องและในระยะยาวที่เหมาะสม รวมทั้งการบูรณาการกับจังหวัด/อปท. เพื่อการพึ่งตนเอง

6. กองทุนควรมีระบบในการประเมิน ประเมินผล การดำเนินงานการสนับสนุนหมอพื้นบ้านในการปลูกสมุนไพร ในที่ดินของหมอพื้นบ้านเพื่อการบำบัดรักษาผู้ป่วยในชุมชน เป็นระยะ เพื่อให้เกิดประสิทธิผล และ ประสิทธิภาพ และสามารถพัฒนาการดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง

การส่งเสริมหมอพื้นบ้านในการปลูกสมุนไพรในที่ดินของหมอพื้นบ้าน จะเป็นกลไกสำคัญในการสร้าง *ความเข้มแข็งของหมอพื้นบ้านทั่วประเทศ ความเข้มแข็งของระบบสุขภาพชุมชน ความมั่นคงด้านยาสมุนไพรพื้นบ้าน* และ *เป็นการสนับสนุนการปลูกและใช้ประโยชน์สมุนไพรในทุกพื้นที่ทั่วประเทศอย่างแท้จริง*

-
- ²(1) การฝึกอบรมหรือการถ่ายทอดความรู้ที่เป็นประโยชน์ และเป็นไปตามความต้องการของเจ้าของหรือผู้ครอบครองที่ดิน
- (2) การเตรียมดิน การเพาะปลูก การผลิต แปรรูปหรือขยายพันธุ์พืชสมุนไพร
- (3) การอนุรักษ์สมุนไพรและการใช้ประโยชน์สมุนไพรอย่างยั่งยืน
- (4) การให้คำแนะนำชนิดของสมุนไพรที่ส่งเสริมให้ปลูกเป็นวัตถุดิบเพื่อเพียงพอับความต้องการของตลาด
- (5) การสนับสนุนการวิจัยวิธีการขยายพันธุ์ การเพาะปลูก และการเก็บเกี่ยวที่เหมาะสมเพื่อให้วัตถุดิบสมุนไพรที่ได้มีคุณภาพดี
- (6) การสนับสนุนสายพันธุ์พืชที่มีคุณภาพ และศักยภาพทางพาณิชย์ เพื่อให้ได้ผลผลิตตามความต้องการของตลาด
- (7) การส่งเสริมการแปรรูปหลังการเก็บเกี่ยว ณ สถานที่ปลูกอย่างง่ายในระดับชุมชน
- (8) การสนับสนุนเกษตรกร หรือผู้ประกอบการในการปรับปรุงและพัฒนากระบวนการผลิตแบบดั้งเดิมมาเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่
- (9) การสนับสนุนตรวจรับรองมาตรฐานการปลูกและการเก็บเกี่ยวตามแนวทางสากลเพื่อสร้างมูลค่าให้กับผลผลิตที่ได้
- (10) การจัดทำฐานข้อมูลพื้นที่ปลูกพืชสมุนไพรเพื่อการบริหารจัดการ และจัดทำแผนที่ความเหมาะสมของที่ดินสำหรับปลูกพืชสมุนไพรที่มี ศักยภาพสูงในเชิงพาณิชย์
- (11) การส่งเสริมการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์พันธุ์พืชสมุนไพรและการปลูกทดแทนพืชสมุนไพรโดยส่งเสริมเครือข่ายชุมชน
- (12) การจัดหาปัจจัยการผลิตจะต้องเป็นปัจจัยการผลิตเพื่อการผลิตผลิตภัณฑ์เกษตรกรรมจากสมุนไพร
- (13) การศึกษาวิจัยการปลูก การพัฒนาการผลิต การแปรรูป หรือการตลาดซึ่งผลิตผลิตภัณฑ์เกษตรกรรมหรือผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร
- (14) การประกอบกิจการ การตลาด รวมทั้งการส่งเสริมความร่วมมือกับภาครัฐกิจ หรือภาคอุตสาหกรรม
- (15) การให้คำปรึกษา การให้ความช่วยเหลือ หรือการดำเนินการอื่นใดที่เป็นการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานตามระเบียบนี้
- (16) การสนับสนุนเงินให้เปล่า เพื่อลงทุนในการผลิต การเก็บรักษา หรือจำหน่ายผลผลิตสมุนไพร ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กำหนดใน ระเบียบคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กับการจัดการ การจัดหาผลประโยชน์ และการใช้จ่ายเงินกองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย